

**Inventaris van het archief van
de Nederlandsche
Vereeniging van Vrienden der
Waarheid tot Handhaving van
de Leer en de Rechten der
Gereformeerde Kerk**

(1870-1928)

Samengesteld door N.G.M. van Dijk

Historisch Documentatiecentrum voor het
Nederlands Protestantisme (1800-heden)
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

Collectie nummer: 328
Maart 2015

Inleiding

De Nederlandse Vereniging Vrienden der Waarheid tot handhaving van de leer en de rechten der Gereformeerde Kerk

De Nederlandse Vereniging Vrienden der Waarheid tot handhaving van de leer en de rechten der Gereformeerde Kerk is op 27 oktober 1863 ontstaan uit een fusie te Rotterdam van de Zuid-Hollandse 'Vereeniging Vrienden der Waarheid' en de Amsterdamse 'Vereeniging tot handhaving en verdediging van de leer en de rechten der Gereformeerde Kerk'. Uitgangspunten waren de 37 artikelen des geloofs, de Heidelbergsche Catechismus en de Dordtsche Leerregels. De vereniging had zich, zoals al uit de naam blijkt, ten doel gesteld de rechten en de leer der Gereformeerde Kerk te handhaven.

In dat eerste jaar telde de vereniging 338 leden.¹ De vereniging breidde zich echter gestaag uit en ook het aantal afdelingen groeide. Zij hield zich bezig met kerkelijke kwesties, organiseerde bidstonden in de afdelingen en zond evangelisten naar plaatsen die van een predikant verstoken waren, voornamelijk voor het geven van catechisaties en het houden van zondagse bijeenkomsten. Hier ligt het ontstaan van de Hervormde evangelisaties.² Daarnaast hield men zich bezig met de ondertekening van het petitionnement aan de koning tegen de vaccin-wet, voerde men actie tegen de afschaffing van de doodstraf³ en was men actief in het 'anti-schoolwetverbond'.⁴

Vooraf dat laatste punt, het onderwijs, kreeg in de late jaren zeventig en de vroege jaren tachtig veel aandacht. Naast zondagsscholen kende men ook een fonds waaruit de opleiding van theologische studenten betaald kon worden. Verder ageerde men sterk tegen de nieuwe onderwijswet (met name Kuiper) en was er een commissie die moest onderzoeken hoe de Kerk van gereformeerde predikanten voorzien kon worden. In afwachting daarvan vond men dat de jongelingen beter naar buitenlandse universiteiten konden gaan o.a. in Schotland. Dr. van Ronkel sprak zich uit voor een 'echt Hollandsch instituut voor hooger onderwijs ... waar men op zuivere gronden, langs een zuiveren en wettigen weg kennis verkrijgen kan'.⁵ Genoemde commissie kreeg kort na haar instelling kennis van een plan om een vrije hogeschool te stichten en zo kwam ze tot de conclusie dat ze niets nieuws moest stichten, maar dat het beter was de Vereeniging voor hooger onderwijs op gereformeerden grondslag te steunen. Overigens werd de discussie hierover al op de jaarvergadering van 1878 gevoerd, maar pas in het verslag van die van 1879 opgenomen, omdat men niet wilde dat de Synode er kennis van nam.⁶ Het lid van het hoofdbestuur E.J. Mulder was het niet met de ondersteuning van de Vereeniging voor hooger onderwijs eens, omdat hij van mening was dat het

1. Jaarverslag van de 14e Algemene vergadering 1876, 13.

2. *Christelijke Encyclopedie* VI (Kampen 1961) 534.

3. Jaarverslag van de 8e Algemene vergadering 1870, 30.

4. Jaarverslag van de 11e Algemene vergadering 1873, 9.

5. Jaarverslag van de 17e Algemene vergadering 1879, 76.

6. idem, 10.

onderwijs van de Kerk moest uitgaan.⁷ Hij trad dan ook af. Dr. Rutgers, die in 1882 voorzitter zou worden, volgde hem op. De andere leden zagen het niet als een probleem om van particuliere zijde een hogeschool op te richten aangezien Staat en Kerk in deze in gebreke waren gebleven.⁸ Aanvankelijk koesterde men ook plannen om zich bezig te gaan houden met lager en middelbaar onderwijs op gereformeerde grondslag, maar daar werd tenslotte vanaf gezien, omdat dit te veelomvattend bleek. Om niet te concurreren met het fonds van de Vrije Universiteit zelf besloot men om het eigen opleidingsfonds te laten fuseren met een nieuw opgericht fonds om jongelingen aan de VU te laten studeren. Voor dit fonds werd echter niet al te veel geld opgehaald, zodat men in 1883 besloot ook dit fonds maar op te heffen en de opleiding aan de VU vanuit de vereniging voor Vrienden der Waarheid zelf geld te geven.

Het voornaamste verzet bleef echter steeds tegen de Synode gericht. Men besloot in geen enkel opzicht medewerking te verlenen aan de Synode. Zo was men bijvoorbeeld tegen de verandering van art. 11 van het Algemeene Reglement en bepleitte men een sterke zelfstandigheid van de afzonderlijke kerken. Men besloot dan ook zich te onthouden van deelname aan het kiezen van afgevaardigden voor de classicale synode, van deelname aan zittingen van classicale vergaderingen en geen zitting te nemen in classicale en hogere kerkbesturen. Daar de kerkeraden echter verplicht waren ouderlingen af te vaardigen, werd geadviseerd blanco te stemmen, zodat niemand reglementair schuldig zou zijn, maar tegelijkertijd ook niemand afgevaardigd zou worden.⁹ Het doel bleef dus steeds te 'strijden voor de zuivere verkondiging der waarheid en voor het handhaven der rechten onzer kerk'.¹⁰ Op de twintigste vergadering in 1882 hield Jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman een gloedvolle toespraak waar-in hij betoogde dat de organisatie van 1816 niet wettig was en niet bindend. Een breuk met de Synode achtte hij daarom aanvaardbaar zodra 'Gods Woord ter zijde gesteld wordt'.¹¹ De Synode was immers door de Staat ingesteld en dus niet onafhankelijk. In 1886 kwam de Doleantie. De vereniging telde op dat moment 2534 leden. Aanvankelijk wilde men zich nog niet direct voor of tegen de Doleantie uitspreken, omdat men geen verdere kerkscheuring of scheuring van de vereniging wenste. Men nam echter wel een voorstel aan waarin stond dat elke vervolging van dolerende kerkeraden en kerkeradsleden met het lidmaatschap van de vereniging onbestaanbaar werd geacht.¹² Ds. W.J. Geselschap kon zich echter niet met dit voorstel verenigen en trad af als vice-voorzitter.

Uiteindelijk werd dan in 1887 besloten de terugkeer naar de oude Gereformeerde Kerkordening met alle ten dienste staande middelen te bevorderen, in kerken waar de Doleantie al had plaatsgevonden niet meer te werken, maar de zaken aan de kerkeraden zelf over te laten en er alleen evangelisten naar toe te sturen als er een post vacant was en er uitdrukkelijk om gevraagd werd. De vereniging wilde zich steeds meer terugtrekken en haar arbeid allengs door de kerken zelf laten overnemen.¹³ De vereniging liet ook

7. idem, 15.

8. idem, 21.

9. Jaarverslag van de 14e Algemene vergadering, 1876, 26 - 30.

10. Jaarverslag van de 15e Algemene vergadering, 1877, 19.

11. Jaarverslag van de 20e Algemene vergadering, 1882, 42.

12. Kuyper werd in 1872 lid. Op de vergadering van dat jaar bepleitte hij reeds de rechtmatigheid van en de mogelijkheden voor een afscheiding. 10e Algemene vergadering, 1872, 43 - 48. 13) Christelijke Encyclopedie VI (Kampen 1961) 534.

13. Jaarverslag van de 25e Algemene Vergadering, 1877, 23 - 24.

alle voorgangers een verklaring ondertekenen waarin ze verklaarden de Doleantie krachtig te zullen voorstaan. Twee evangelisten weigerden dat echter en ze werden op non-actief gesteld. Het aantal leden liep dan ook al terug, een daling die zich alleen maar zou voortzetten. Die daling had drie oorzaken. Sommige leden gingen ‘terug’ naar de Synode, anderen meenden dat de vereniging nu geen doel meer had. Ten derde had de vereniging te kampen met een sterke vergrijzing.

De vereniging besloot zich nog niet op te heffen, hoewel met de Doleantie een belangrijke reden voor haar bestaan was weggenomen. De gereformeerde kerken hadden weliswaar een aantal taken overgenomen, maar waren nog niet allemaal bij machte die behoorlijk te vervullen door gebrek aan geld en de nog lage graad van organisatie. Pas als alle verenigingstaken naar behoren door de gereformeerde kerken zelf zouden kunnen worden vervuld, zou de vereniging zich opheffen. Dat laatste bleek echter nog een tijd op zich te laten wachten, omdat men van menig was te moeten zorgen voor de weduwen van overleden evangelisten en voor de nog levende evangelisten die nog geen vaste werkring hadden gevonden. Doordat echter het aantal leden flink terugliep, daarnaast vooral de armere kerken een beroep op de vereniging bleven doen en de weduwen over een lange adem bleken te beschikken en het voor een paar evangelisten moeilijk was een andere werkring of een vaste aanstelling te krijgen, kwam de vereniging herhaaldelijk in financiële zorgen, maar die had men wel vaker gekend. Toch was ook daar altijd een oplossing voor gevonden en dat bleek ook nu weer het geval te zijn. Zo mocht men om de drie maanden in *de Heraut* een verslag zetten van de inkomsten en uitgaven, zodat misschien wat meer mensen de beurs zouden trekken. Uiteindelijk daalden toch geleidelijk de uitgaven, doordat steeds meer evangelisten een vaste aanstelling kregen. In 1927 kwamen nog maar 1 evangelist en 1 weduwe ten laste van de vereniging. In 1928 overleed de evangelist Hogervorst en in 1934 stierf op 98 jarige leeftijd de weduwe van de evangelist W. de Jong. Naar aanleiding van haar overlijden schreef de penningmeester-secretaris dr. F.W. Grosheide een artikel in de *Heraut* van 21 januari 1934, waarin hij een kort overzicht gaf van de geschiedenis van de vereniging. Hij eindigde zijn verhaal met de woorden: ‘En daarmee is na 80-jarigen veel bewogen arbeid de oude vereniging aan het einde van haar taak gekomen. Ze kan ophouden te bestaan.’

Inventarisatie

Het Archief van de Nederlandsche Vereeniging van Vrienden der Waarheid tot handhaving van de leer en de rechten der Gereformeerde Kerk is eigendom van het Dienstencentrum van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden. De collectie stukken die in het bezit is van het Historisch Documentatiecentrum, is bijzonder onvolledig. Een deel van de jaarverslagen was reeds in het bezit van het Centrum gekomen via de bibliotheek van de Vrije Universiteit. Gedeeltelijk konden ze aangevuld worden met de jaarverslagen die afkomstig zijn uit het privé-bezit van F.W. Grosheide, zodat de verslagen over de periode 1870 - 1904 nagenoeg compleet zijn. Uit de periode daarna zijn de verslagen slechts fragmentarisch aanwezig. De activiteiten van de vereniging zijn dan echter al dermate verminderd dat het jaarverslag weinig meer dan een financieel overzicht bevat. Door de gestage daling van het aantal leden is ook de oplage van de jaarverslagen drastisch gereduceerd, zodat het niet eenvoudig zal zijn de collectie aan te vullen.

Het tweede deel van de inventaris wordt gevormd door de financiële stukken van de vereniging. Ook hiervan zijn slechts enkele delen voorhanden uit de

periode na 1900. Voor een financieel overzicht uit de bloeitijd van de vereniging zijn wij aangewezen op de gegevens van de jaarverslagen.

Het derde deel van de collectie bestaat uit correspondentie. Het betreft hier afschriften van brieven van de secretaris G.H.A. Grosheide en brieven aan hem gericht. Het was dikwijls moeilijk de brieven in categorieën onder te brengen, omdat zakelijke en privé-correspondentie vaak door elkaar lopen. Bij de indeling is daarom vooral gelet op het hoofdonderwerp van de brief. Men moet er echter rekening mee houden dat men in brieven die *vooral* op de vereniging betrekking hebben, *ook* mededelingen van persoonlijke aard alsmede uitspraken over kerkelijk zaken kan aantreffen.

N.B.: de nummers 40 t/m 43 zijn inmiddels overgebracht naar het grote archief van de Vrienden der Waarheid te Leusden. Van de nummers 44 t/m 50 zijn kopieën aanwezig.

Literatuur

J.C. Rullmann, *De strijd voor Kerkherstel in de Nederlandsche Hervormde Kerk der XIXe Eeuw*, Kampen 1928 3.

C. Korenhof, *De Vrienden der Waarheid* (doctoraalscriptie), Amsterdam 1978.

J.W. Oudendag, *Provinciale Friesche Vereeniging van Vrienden der Waarheid* (1854 - 1890). 'Een reveil-beweging in Friesland', in: *It Beaken*, XXXXII, nr 1/12, 1980.

Christelijke Encyclopedie VI, Kampen 1961.

Nico van Dijk, 1987.

Plaatsingslijst

- 1-38 Verslagen van de Algemene vergadering, 1870-1928.
38 delen
N.b. De verslagen van 1871, 1874, 1905 t/m 1915, 1918 en 1921 t/m 26 ontbreken. Van verschillende verslagen waren meerdere exemplaren aanwezig.
- 39 Jaarverslag van het Opleidingsfonds, 1877.
1 stuk
- 40 Klad voor toespraken van de secretaris G.H.A. Grosheide tot de Algemene vergadering, 1895 en 1904.
2 stukken
- 41 Kwitantie voor de Wed. Rutger van Korlaar (Aaltje van Korlaar-Kulsdon) te Nijkerk voor een jaar contributie over 1915-1916 ten bedrage van 1,00 wegens onvermogen, 1915.
1 stuk
- 42-43 Kasboeken, 1904-1919.
2 delen
42. 1904-1912
43. 1910-1919¹⁴
- 44 Stuk houdende een resolutie van de 25e Algemene Vergadering betreffende de bevestiging van de Doleantie, ondertekend door de evangelisten C. de Gooijer, W. de Jong, G.N. Hogervorst, J.C. Levendig, F.H. Hoonte, J. van de Bijl, W. Mulder jr en H. Mastenbroek, 1887.
1 stuk

Afschriften van brieven en brieven aan G.H.A. Grosheide

- 45 Afschriften van brieven aan A. Punt betreffende diens benoeming en ontslag in de classis Tiel/Arnhem en mededelingen aangaande de vereniging, 1897 en 1899.
2 stukken
- 46 Afschrift van een brief betreffende een brief uit Duisburg en mededelingen omtrent de vereniging, 1899.
1 stuk

¹⁴ Zie de inleiding

- 47 Afschrift van een brief betreffende de vereniging en een vergadering te Haarlem over de Vrije Universiteit, 1912.
1 stuk
- 48 Afschriften en brieven betreffende de vereniging, 1879-1919.
1 omslag
- 49 Afschriften en brieven betreffende kerkelijke zaken, 1879-1919.
1 omslag
- 50 Afschriften van brieven betreffende persoonlijke zaken, 1912-1918.
1 omslag
- Rondschrijven van B. van Schelven en W. Kühler Wz. houdende verzoek om financiële steun voor de geëmitteerden die het werk van de Vereniging voortzetten, 1891.
1 stuk
NB Nagekomen uit de collectie van de Historische Commissie, 2013.